

התמודדות הרי"צ מקלנבורג עם רוחות חילון במאה הי"ט

מיכל דל

הרב יעקב צבי מקלנבורג, בעל "הכתב והקבלה", נולד בשנת 1785, ומשנת 1831 שימש כרבה של העיר קניגסברג עד לפטירתו בשנת 1865. בפירושו (שמות כ, ח; דברים ז, כא) הוא מזכיר שני רבנים שהיו מוריו, ר' זכריה מנדל והרב מרגלית, ושניהם שימשו אבות בין הדין בקהילתו לעסלא. מבחינת תפיסת העולם הרב מקלנבורג השתייך לעולם היהודי המסורתי; ואל הרבנות הגיע לאחר שעיסוקו במסחר לא עלה יפה. השנים שבהן היה סוחר הקנו לו שליטה טובה בשפה הגרמנית, ובין השאר קריאה בתרגומים לתנ"ך.¹ הקהילה בקניגסברג הייתה מורכבת מאורתודוקסים ומרפורמים, אך עד שנות החמישים היא נשארה מאוחדת בשל הגבלות הממשל הפרוסי על התארגנות קהילתית של הרפורמים, ובשל מתינותו של הדובר שלה.² מעדויות שונות של הרב מקלנבורג עצמו נראה כי קיום המצוות בקהילתו היה רופף, וזה הניע אותו לכתוב פירוש לתורה שיחזק את מעמדה של התורה שבעל פה. במאמר זה נדגים כיצד התמודד הרב מקלנבורג עם השינויים שחלו בתקופתו בחברה היהודית, וכיצד הוא קיים בעצמו ובפירושו שילוב של שני עולמות: מצד אחד, שמירת מצוות בלתי מתפשרת, ומצד שני, מעורבות עם העולם הכללי ופתיחות לקרוא וללמוד גם מדברי מי שאינם דומים לו בדעותיהם.

בשנת תקצ"ט (1839) הופיעה המהדורה הראשונה של הפירוש "הכתב והקבלה". מהדורות נוספות הופיעו בשנים תרי"ב (1852), תרט"ו (1856) ושוב בשנת 1880 כחמש עשרה שנה לאחר פטירתו, על ידי אברהם ברלינר. בשתי המהדורות הראשונות כתב הרב מקלנבורג הקדמה שבה הוא מפרט את מטרתו

Harris, p. 212. 1

Ajzenstejn, pp. 238–263; לקריאה נוספת: Harris, p. 213. 2

ואת דרכי פרשנותו. ראוי לציין, שבקביעת המטרות מבחין הרב מקלנבורג בין פירושו לקטעי הסיפור שבתורה לפירושו שבקטעי ההלכה. המטרות השונות נגזרות מאופיים השונה של חלקי התורה, אך כולן נובעות מהפיחות שחל במעמדה של התורה שבעל פה ושל קיום מצוות בכלל. הוא שואף לחבר בפירושו את התורה שבכתב ואת התורה שבעל פה בדרך הפשט, דבר שלדעתו לא נעשה לפניו, חוץ מפירושו של וייזל לחומש ויקרא במסגרת הביאור של מנדלסון. הרב מקלנבורג מנמק את כתיבת הפירוש במילים אלה:

וכל איש משכיל יראה המכשלה הגדולה, היוצאת מחסרון ביאור כזה. כי מה נעשה לבנינו היום, אשר בבואם אל בית הספר, ללמוד את דברי התורה הקדושה, אף אם לב המלמדו שלם בתורה, ונאמנה רוחו במלאכת ה', מה יעשה למקראות כאלה, אשר מפשוטיהן יראה, אם תוספת או מגרעת, או סתירה עם הקבלה הנאמנה [...] ובזה האמת נעדרת, האמונים על חיק התורה, תחת אשר יתקרבו אל דלתותיה, יתרחקו מאליהן, והאיוולת הזאת תקשר ותתחזק בלב הנער, והיתה לו התורה שבע"פ לזרה [...] כי הם נשארם עירום מן התורה ועריה מן המצווה. יעברו ברית התורה, ויפרו חוק המצווה, כי כולם ימשכו אחרי פשוטי המקראות לבד.³

הרב מקלנבורג מבין שבתקופתו יש חשיבות עצומה ללימוד על פי הפשט. מפעל הביאור של מנדלסון בשלהי המאה השמונה-עשרה פותח פתח לגל חדש של פירושי תורה, שהמשותף להם הוא הרצון לפרש על פי הפשט. לכן בפירושו הוא שואף להוכיח שגם התורה שבעל פה היא פשט. הוא מקווה להעניק לגיטימציה להלכה ולגרום בכך לדור הבא להמשיך בדרך אבותיו של קיום מצוות.

במכתב שכתב בשנת תרי"ז (1857) הוא מתייחס לפירושו, הכתב והקבלה:⁴

שמחני בדבריו להודיע שנתקבלו דברי הכתב והקבלה בעיני הבריות, מי ייתן ויושג מהם התכלית המכוון בהם, להשפיל גאון זדים המתחכמים לפרוץ פרצות בגדר תורתנו הקדושה, ולהגדיל התורה שבע"פ נגד פניהם עם התורה שבכתב, יובשו בושת וכלימה המגדילים עצמם בעיני חסרי מדע וילעיבו במקבלי התורה. אוי לו לדור שככה לו הגיע. ואולי בא העת שאמרו עליו בעיקבתא דמשיחא חכמת סופרים תסרח. ובכל זה החיוב על

3 רי"צ מקלנבורג, הכתב והקבלה, לייפציג תקצ"ט, עמ' XIII.

4 המכתב נמצא באוסף שברון שבספרייה הלאומית בירושלים. אוט' 13.

כל הולך תום לעשות כל אשר בכוחו לפאר את התורה ולעטרה, אולי יחנן ה' צבאות.

מדבריו בהקדמות ובמכתב עולות כמה נקודות חשובות: הוא מבטא את מצוקתו האישית לנוכח תופעות של חילון והתרופפות בשמירת מצוות, וחש אחראי באופן אישי לעשות כל שביכולתו כדי למגר תופעה זו. נוסף על כך, על פי תפיסתו, מצב זה נובע מהעדפת הפשט, ולכן חיזוק מעמדה של התורה שבעל פה וסמכותה יסייעו בתיקון המצב. הרטוריקה מבהירה עד כמה הדבר בוער בנפשו. מאז ומעולם פרשנות התורה היוותה אמצעי התמודדות עם אתגרי התקופה של הפרשן, ומבחינה זו הרב מקלנבורג אינו שונה מקודמיו. עם זאת, בניגוד לדורות קודמים, שבהם התנהל עיקר הפולמוס כלפי חוץ עם הנוצרים, הרי שהפעם הפולמוס מתנהל בבית פנימה.

בעיון בפירוש הכתב והקבלה ניתן למצוא מספר ביטויים לפולמוס זה, חלקם גלויים וחלקם רמזיים, חלקם בתוכן הפירוש וחלקם בדרכיו. נסקור כמה דוגמאות לפולמוס שבא לידי ביטוי בתכני הפירוש, לעתים באופן גלוי ומובהק ולעתים רמז מעט.

במספר פירושים מצטט הרב מקלנבורג מדרשים שמטעימים את הקשר בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה, ואת נתינתה של התורה שבעל פה בהר סיני. אחד מהפירושים הללו הוא על שמות לב, טז,⁵ "וְהִלַּחַת מֵעֵשָׂה אֱלֹהִים הָמָּה וְהִמְקַתְּבֵם מִקְּתָב אֱלֹהִים הוּא תְרוּת עַל הַלְּחַת".

וטעם המקרא, מכתב אלהים היה מבואר ומפורש על הלוחות עד שלא נשאר למעיין במ שום ספק במכוון הפנימי שבו, ודבר גדל הערך השמיענו הכתוב בזה, כי כל משכיל על דבר אמת יודה שההכנה הגדולה הנעשה למעמד הר סיני לא היתה צריכה לקבלת עשרת הדברים, אם אין בהם רק הכוונה החיצונית הפשוטה המובנת גם לאיש ההמוני, וכולם הם מצות שכליות וכל איש דעת אף שאינו מצווה עליהם יקבלם על עצמו מצד שכלו הטבעי, ומה היה צורך למשה לשבת בהר ארבעים יום ובסופם יביא לוחות עליהם עשרת דברים פשוטים כאלה? הנה האמת יורה דרכו כי עשרת הדברים האלה הם דברות הכוללים תחתיהם פרטים ופרטי פרטים

5 וראו דוגמאות נוספות בפירושו: שמות יט, טז; לג, כג; ויקרא א, א; כה, א; כו, ג; וכן בהקדמה לפירוש "מאמר התורה".

לאין מספר, וכמו שהוא מקובל בידינו מן הקבלה האמתית שהם כוללים כל התרי"ג מצות הכתובים לפנינו בתורה וכפי מה שמבוארים בתורה שבע"פ.

מצד עצמם, עשרת הדיברות אינם מחדשים ואינם נצרכים, שכן מדובר במצוות שכליות שאדם מקיימן מתוך מוסריות טבעית. שואל הפרשן, לשם מה, אם כך, ניתנו עשרת הדיברות במעמד הר סיני? ועונה שהם כוללים למעשה את כל התורה שבעל פה. אין זה רעיון חדש. דבריו מבוססים על דברי הזוהר לפרשת יתרו,⁶ כפי שמובאים בהמשך הפירוש. רעיון זה מופיע גם בדברי חז"ל:

ואמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש: מאי דכתיב ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם, לחות – אלו עשרת הדברות, תורה – זה מקרא, והמצווה – זו משנה, אשר כתבתי – אלו נביאים וכתובים, להורותם – זה תלמוד; מלמד שכולם נתנו למשה מסיני.⁷

חידושו, אם כן, הוא בבחירה לשבץ רעיון זה בפירושו לפסוק זה. לשם השוואה, פרשנים רבים (בין השאר: רש"י, ראב"ע, רשב"ם, רמב"ן וחזקוני) עוסקים בפירושהם לפסוק זה בייחודם של הלוחות שנעשו על ידי אלוקים ובהחלטתו של משה לשבור אותם. הרב מקלנבורג משכיל לנצל כל אפשרות שעולה בדעתו כדי להביע שוב ושוב את הרעיון של נתינת התורה שבעל פה בהר סיני, מתוך מה שנראה בעיניו כפשט הפסוקים. בכך הוא מקווה לחזק את מעמדה של התורה שבעל פה ולעצור את הסחף שהוא עד לו בקיום מצוות.

6 זוהר, ב (שמות), פרשת יתרו, דף צג, עמוד ב: לא תחמד לא פסיק טעמא כלל, ואי תימא אפי' חמודא דאורייתא אסיר כיון דלא פסקא, ת"ח בכלהו עבדת אורייתא כלל ובהאי עבדת פרט, בית רעך שדהו ועבדו וגו' בכל מילי דעלמא, אבל אורייתא איהי חמודת תדיר שעשועים גנזי דחיי ארכא דיומין בעלמא דין ובעלמא דאתי, הני עשר אמירן דאורייתא אינון כללא דכל פקודי אורייתא כללא דעילא ותתא כללא דכל עשר אמירן דבראשית אלין אתחקקו על לוחי אבנין וכל גנוזין דהוו בהו אתחזון לעיניהון דכלא למנדע ולאסתכלא ברזא דתרי"ג פקודין דאורייתא דכלילן בהו כלא אתחזי לעינין כלא איהו בסכלתנו לאסתכלא בלבא דישראל כלהו וכלא הוה נהיר לעיניהו, בההוא שעתא כל רזין דאורייתא וכל רזין עלאין ותתאין לא אעדי מינייהו בגין דהוו.

7 ברכות דף ה ע"א.

הפסוקים הפותחים את פרשת בחוקותי, נדרשו על ידי חז"ל בספרא (בחוקותי, א–ב), "אם בחוקותי תלכו, מלמד שהמקום מתאוה שיהו ישראל עמילים בתורה [...] ואם לא תשמעו לי, אם לא תשמעו למדרש חכמים [...]". בהקדמה למהדורה הראשונה מצטט הרב מקלנבורג את דברי המדרש כהסבר לדרכו של לימוד פשט, מבלי להניח בצד את מהלך הלימוד של חז"ל על ידי המידות השונות. בפירושו לפרשת בחוקותי הוא חוזר ונזקק לרעיון זה ולמדרשים נוספים על הפסוקים:

אם בחקותי [...] ובספרא בחקותי (ס"פ ב' פ"ח) אלה החקים וגו' אשר צוה ה' את משה בהר סיני, החוקים אלו מדרשות, מלמד שניתנה התורה הלכותיה ודקדוקיה ופירושה על ידי משה מסיני. להבין דעת רבותינו לפרש לשון חקים על התורה שבעל פה, נראה לי כי תורת משה הכתובה היא נגלית ונסתרת, נגלית היא כפי כוונתה הפשוטה כמו שהיא מתורגמת מן המתרגמים ומבוארת מפירושי הפשטנים, אמנם נסתרת היא מלהבין אותה חוץ מכוונתה הראשונה הפשוטה גם כוונתה הפנימית [...] והוא התורה שבעל פה שהוא פירוש וביאור התורה ומצותיה על אמתות עומק עניניהם; ולהיות שתכלית התורה שבעל פה היא הבקשה והחיפוש הדרישה והחקירה להבין עומק משפט מצות התורה על בוריים, שפיר נוכל לקרות התורה שבעל פה בכללה בשם חקים כי שרש חיק ישמש גם כן על תוכיות הדבר עומקו והסתירו [...] אם בחקותי תלכו, על תלמוד תורה, כי אמרו בספרי אם בחקותי תלכו מלמד שהמקום מתאוה שיהיו ישראל עמלים בתורה, רצה לומר לעמוד על עומק כוונת מצות התורה והחכמה הכמוסה בהם [...] הנה למוד התורה וקיום מצותיו נדרשים לעצמם מצד השלמות הנמצא בהם, והשכר והברכה בא מאליו [...].

הרב מקלנבורג עוסק במדרשים על הפסוקים שבפרשתנו ומנסה להוכיח שהם פירוש הפשט של הפסוקים. הוא מפרש את המילה "בחוקותי" מלשון "חיק", משהו עמוק, ומכאן שחוקות התורה הן המשמעויות העמוקות שלה. זוהי דוגמה לפירוש המבוסס על ניתוחי לשון חדשניים, אך אינם מבוססים די הצורך. למעשה הפרשן יוצר כאן מדרש על מדרש חז"ל.

בהקדמה לפירושו כתב הרב מקלנבורג שבחלק ההלכתי של התורה מטרתו לאחד את הכתב ואת הקבלה, כלומר להוכיח שאין סתירה בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה. בפירושים כגון זה שדנו בו עתה, הוא מתייחס לעניין בצורה

כוללת ועקרונית – כל המצוות ניתנו בסיני, תורה שבכתב יחד עם תורה שבעל פה. בפירושו לפסוקי ההלכה הוא נדרש להוכיח שמדרש ההלכה הוא למעשה פירוש פשוט הכתוב. לשיטתו, מדרש ההלכה הוא מדרש המקיים את ההלכות שניתנו בסיני. נביא כאן שתי דוגמאות מתוך רבות לפירושים שבהם הרב מקלנבורג מטעים ומדגיש את הקשר בין התורה שבכתב לתורה שבעל פה. מהפסוק "וְהָיָה לְאוֹת עַל יְדְכָה וּלְטוֹטָפֶת בֵּין עֵינֶיךָ" (שמות יג, טז) לומדים חז"ל על הנחת תפילין. הרב מקלנבורג אינו דן בשאלה כיצד מבינים שהכוונה היא לתפילין. נראה שעניין זה אינו דורש הבהרה. הוא מתעכב על מקום הנחת התפילין:

ולפי המקובל אין להניח תפילין על היד רק על הזרוע, מהו "וקשרתם לאות על ירך" דאמר קרא? והנראה שאין לתרגם על ירך (אויף דיינער האנד), כי זה הפך הקבלה האמתית, אבל מלת על ישמש גם על השטח אשר ממעל לגוף הדבר (איבער), כמו ועוף יעופף על הארץ, ולכן אמרו (מנחות ל"ה) "על ירך בגובה היד", וכן תיב"ע רום ידכון, והמכוון ב"וקשרתם לאות על ירך" לקשור התפלה באותו חלק אשר ממעל ליד והוא הזרוע, ותרגמו (אָבערהאלב דער האנד) ובזה הכתב והקבלה תואמים יחדיו.

הרב מקלנבורג מבסס את פירושו על הבחנה בין המונחים "יד" ו"זרוע", וכן על פירושה של מילת היחס "על". מעניין שכדי להבהיר את כוונתו הוא בוחר לתרגם את מילת היחס לגרמנית שבה משמשות שתי מילים שונות auf-ו-über. בסיומו של הפירוש הוא מציין שמטרתו הושגה "ובזה הכתב והקבלה תואמים יחדיו". ההלכה מקיימת את מה שכתוב בפסוק, על פי הפשט, ואין סתירה ביניהם. דוגמה נוספת היא פירושו לפסוק: "וְהָיָה שׁוֹשׁוֹ אֶל הָאֱלֹהִים וְהָיָה שׁוֹ אֶל הַדָּל אוֹ אֶל הַמְּזוֹנָה וְרָצַע אֶדְנִי אֶת אֲזִנִּי בְּמַרְצֵעַ וְעָבְדוּ לְעֹלָם" (שמות כא, ו). ההלכה פוסקת שבשנת היובל כל העבדים משתחררים. אם כן, כיצד יש להבין את הביטוי "עד עולם" אשר נראה כסותר הלכה זו? בפירוש ארוך ומפותל מנסה הרב מקלנבורג להוכיח שמשמעות המילה "עולם" היא יובל, ולכן אין סתירה:

עיקר שורש עלם הונח לדעתי על כל דבר שהוא במעמד העלי והגבהות ממטה למעלה, ועיקר יסודו שתי אותיות על, שהוראתו דבר העומד למעלה [...] וכן הבריאה בכללה הנמצאת בפועל לעינינו דרך כלל נקראת עולם [...] הנה נראה בעליל שתכלית כל הברואים איננה להיות עומדים בעינינו שהיו בו בעת מציאותם, אבל תמיד יתבטלו ממצאותם הפחותה

במדרגה ויתעלו אל מדרגה יותר עליונה וחשובה, ולכן נקראת הבריאה בכללה עולם ע"ש העלי' והתעלות המכוון בו מאת הבורא ית' לא לרדת מטה אף לא להישאר במעמד [...] והונח שם עולם על הנצחיות, מעתה ועד עולם, כי הוא ההתעלות האמיתי והחשיבות שאין למעלה ממנו אל מי שזוכה אלי', ולזה הונח על שנת היובל עולם, כי בשנת היובל יתעלה ויתרומם כל פחות המדרגה אל מעלתו הראשונה, העבד שווה בו לאדונו, השפחה לגברתה, הנושה לאשר נושה בו, כולם שווים במדרגה אחת מעליתית, והתעלות אחת לכולם [...] והונח שפיר על שנת היובל שם לעולם על שם הסתלקות כל השתעבדיות בו.

מבחינה חינוכית, הפרשן מציג רעיון נפלא שלפיו מהותה של שנת היובל היא שוויון בין כל בני האדם ומחיקת המעמדות. כלומר, מי שהיה בעל מעמד נמוך בחברה עולה למעמד גבוה. בעיני הפרשן פירוש זה מוכיח שגם על פי הפשט "עד עולם" הוא עד היובל, אולם מבחינה לשונית פירוש זה אינו תקף, והוא לכל היותר דרשה יפה.

במקומות אחרים מתייחס הרב מקלנבורג למצוות ספציפיות, שככל הנראה, הייתה התרופפות בשמירתן. שתי דוגמאות בולטות לכך הן מצוות שבת ומילה, שהמשותף להן הוא היותן אות הברית בין ישראל לקב"ה וקיומן מבדיל באופן מעשי בין ישראל לעמים.

פולמוס סביב ברית המילה התעורר בשנות הארבעים של המאה התשע-עשרה. בשנת 1844 פורסם בפרנקפורט ע"נ מיין קובץ תשובות רבנים בנושא המילה.⁸ הרב י"צ מקלנבורג כתב ב: "ושפיר פסק מר הגאון נ"י דמי שאינו מניח למול את בנו בשאט נפש, מזדון לב, מכפירת התורה, הוא מין ואפיקורס ויצא מכלל ישראל ופסול לעדות ולשבועה".⁹ כ"ץ¹⁰ מדגיש שרק הקיצוניים מבין הרפורמים ביקשו לבטל את מצוות המילה. דיון נוסף התקיים סביב המציצה והפריעה, שני שלבים במילה.¹¹

ההתייחסות למצוות המילה נמצאת במספר מקומות בפירוש הכתב והקבלה. בפירושו לבראשית יז, יא, שם מצווה אברהם על המילה, ולבראשית לד, טו,

Trier, Rabbinischer Gutachten. 8

Trier, p. 231. 9

כ"ץ, ההלכה במיצר, עמ' 138. 10

מדיני, ספר שדי חמד השלם ת, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 246. 11

מעשה שכם בדינה, וכן לשמות ד, כד-כו, סיפור חתן דמים – מתייחס הרב מקלנבורג לחשיבות המצווה כאות ברית לקיום מצוות, ולפרטיה, המציצה והפריעה שהיו במרכזו של דיון ציבורי. נעיין כאן דווקא בפירושו לויקרא יט, כג, על פסוק העוסק בערלת הפרות:

וענין ערלה בזה הוא ערלה מוסכמת דתיית לא מוחלטת, עד שקודם שנצטווה אברהם על המילה לא היה ג"כ העור ההוא של העטרה נקראת ערלה, ואפשר היה לה שם אחר [...] רק אחר שנצטווה על המילה אז הוחל לקרוא לעור ההוא בשם ערלה, בשהיא נכנסה בחיוב להינטל, וכל שלא ניטלה הרי היא ערלה, והנושא אותה הוא ערל, והוא טעם כמוס באוצר המלך ה' צבאות שציווה על כך ואין אתנו יודע עד מה, כי זה שאמרו הטבעיים שהעור החיצון של הגיד שאינו נמול מעכבת תמצית הלחיות ומתילד לפגעים רעים [...] לא יספיק למה שציווה הש"י לאברהם בן צ"ט שנה להימול, ועל כן יש טעם כמוס בדבר, וכן ערלת הפרי, שעליו אמר כאן וערלתם ערלתו את פרו [...]

הבחירה של הפרשן לעסוק שוב בנושא ברית המילה אגב הדיון בערלת הפרות, עשוי להעיד על רצונו לעסוק שוב בנושא שנראה לו חשוב ועקרוני. לדעתו, אין לחפש טעם רציונלי למצוות המילה והוא מאדירה כבעלת "טעם כמוס". הרב מקלנבורג בוחר בפירושו לחזק את קיום מצוות המילה בשני מישורים: ראשית, הוא מנסה לעגן בתורה שבכתב את כל פרטי המצווה (כפי שהצהיר במטרותיו לכתובת הפירוש וכפי שעושה לגבי מצוות רבות); שנית, הוא מתייחס באופן רעיוני (ולא רציונלי) לחשיבותה של המצווה. סביר להניח שלא היה ביכולתן של טענותיו לשכנע את מי שבחרו לחרוג מהדין המקובל, ונראה שעיקר מטרתו היא לחזק את מי שהתלבטו, אך עדיין לא הכריעו.

שמירת השבת, כאמור, שימשה כגורם מבדיל בין ישראל לסביבה הנכרית. הסיבות לחילול שבת היו שונות: כחלק ממגמה כוללת של חילון ושטטוש ההבדלים בין היהודים לסביבתם, מתוך צורך להתפרנס ואף מתוך מניעים אידאולוגיים שביקשו לצקת תוכן חדש לשבת, אך לא דווקא לשמור את הלכותיה.¹² בפירושו לפסוק, "אֶךָ אֶת שַׁבְּתֹתַי תִּשְׁמְרוּ כִּי אוֹת הוּא בְּיָנֶיךָ

12 כפי שבא לידי ביטוי בדיוני ועידת הרבנים בברסלאו 1846. ראו: מאיר, בין מסורת לקדמה, עמ' 163-164.

לְדַרְתֵיכֶם לְדַעַת פִּי אֲנִי ה' מְקַדְשְׁכֶם" (שמות לא, יג) מתעכב הרב מקלנבורג על עניין הקדושה, תוך שהוא מקשר את דבריו לצייוי "קדושים תהיו".

הנה ביאר שההנהגה הנסית ממנו ית' עם האומה הישראלית נקראת דרך הקדש [...] וכן המתרחק מתאוות הממון של איסור שמונע את עצמו ביום השבת מעסקי העולם נקרא קדוש, ועז"א "ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם", שמתרחק בה מתאוות הממון נגד טבע ויצר הלב [...] ואף שמדרך מהלך הטבע מיעוט העסק ימעט הרווחת הממון, הוא ית' ישלח שפעת ברכתו בדרך קדשו להשלים בימי המעשה מניעת ההרווחה – ודי בזה למאמין.

אכן, לפי דרך הטבע, ככל שאדם יעבוד יותר הוא יוכל להתפרנס יותר. אולם קדושת השבת קשורה להנהגה נסית של ה' את עולמו, ועל האדם המאמין לבטוח בה' שיסייע בידו שפרנסתו לא תיפגע בעקבות שמירת השבת. הסיום של הפירוש במילים "ודי בזה למאמין", מצביע על אופיו הפולמוסי ועל כוונתו לחזק את המאמינים שימשיכו בדרכם, יותר מאשר לשכנע את אלה שחדלו לשמור שבת לחזור בהם. נוסף על פירוש זה, המעודד את המאמינים לשמור את השבת בדרך של חיזוק חיובי, בפירושו לפסוק הבא, "מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוֹמֵת פִּי כָּל הָעֶשֶׂה כֹּה מְלֹאכָה וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִקֶּרֶב עַמִּיהָ", הרב מקלנבורג מזכיר ש"המחלל שבת בפרהסיא הוא מומר לכל התורה". בכך הוא מנסה לחזור על אותו עיקרון, אך הפעם בדרך של חיזוק שלילי.

נושאים נוספים שאליהם מתייחס הרב מקלנבורג בפירושו הם איסור גילוח הזקן (ויקרא יט, כז), איסור נישואי תערובת (דברים ז, ג–ד) וטבילה במקווה (ויקרא טו, כח).¹³

בראשית דברינו אמרנו שניתן לאפיין את פירוש הכתב והקבלה בהצגת קו הדוגל בשמירת מצוות ובהגנה על מעמדה של התורה שבעל פה, מצד אחד, ובפתיחות לעולם הכללי לשמוע דעות ורעיונות ממגוון של פרשנים, מצד שני. עד כאן עסקנו במאפיין הראשון והעיקרי של הגנה על מעמדה של התורה שבעל פה וביצור העמדות לנוכח המציאות המשתנה.

עדות לפתיחות של הרב מקלנבורג ניתן למצוא ברשימת מקורותיו לפירוש, כפי שמופיעה בהקדמות. הוא כותב שלא רכש השכלה לשונית מסודרת, ולכן הוא

מסתמך על דבריהם של גדולים ממנו: שד"ל, שלמה פפנהיים, נפתלי הרץ וייזל, מחבר הפירוש לויקרא בסדרת הביאור למנדלסון ויוליוס פירסט, מחבר הקונקורדנציה "אוצר לשון הקודש". ברואר מציין שכתביהם של שד"ל ושל פירסט היו רחוקים מספרות חז"ל, אך הרב מקלנבורג עושה בהם שימוש כדי להוכיח את אמיתות המדרש וההלכה.¹⁴ הוא מציין גם את הפרשנים המסורתיים ששימשו מקור לפירושו: רבינו בחיי, ספורנו, הגר"א, וולף היידנהיים, ור' לייב שפירא, מחבר "הרכסים לבקעה". הרב מקלנבורג מרבה לציין את מקורותיו גם בגוף הפירוש ומביא דברים בשם אומרם. מלבד אלה המוזכרים בהקדמה, ניתן למצוא התייחסויות לפרשנים מסורתיים רבים נוספים וביניהם רש"י, ראב"ע ורמב"ן, אברבנאל ור' עזריה פיגו, מחבר הספר "בינה לעתים".¹⁵

במקרים רבים מסתמך הרב מקלנבורג על מקורותיו, לעתים הוא רק מצטט פירוש של פרשן אחר מבלי להוסיף על דבריו. אולם במקרים אחרים הוא אינו מהסס להתווכח עם דברי הפרשנים שאותם הוא מזכיר ולהתנגד להם. גם כאן אין הבחנה בין הפרשנים. לעתים יסכים עם דברי מי שנחשב משכיל, כדוגמת נ"ה וייזל, ולעתים יתווכח עם רמב"ן (ובמיוחד בסוגיית לימוד זכות על האבות).

דוגמה קטנה לשימוש בפירושי משכילים ניתן למצוא בפירוש לפסוק: "וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אֲשֶׁרְךָ וְתֹאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעֵצְבֹרְךָ בְּעֵצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה פֶלֶא יְמֵי חַיֶּיךָ" (בראשית ג, יז).

ארורה האדמה בעבורך. שפיר אמר הרנ"ו [=נפתלי הרץ וייזל] האדם בדמות עולם קטן, ונפשו העליונה משוכללת כמו מעשי שמים וארץ וצבאותיהם, לכן המליצות בכתבי קודש שוות בענייניהם [...] כי כמו שצריכה הארץ חרישה וזריעה טללים וגשמים להוציא לחמה, כן צריכה נפש האדם חרישת המוסר וזריעת הלימוד וטללי הדעת וגשמי השכל והבינה, ומבלעדי זאת לא יחכם [...] וכמו שאתה לא תוציא בנפשך לחם החכמה עד שתתייגע מאד למשול על טבע היצר. וכמו שכל ימי חיך אתה ביגון ובעצב להילחם עם יצרך. כמו שאמרו אוי לי מיצרי אוי לי מיצורי, כן לעניין האדמה בעצבון תאכלנה כל ימי חיך [...] והבן בדברים אלה כי נכונים הם.

Breuer, pp. 272–273. 14

ספר דרשות, איטליה, המאה ה-17. 15

מלבד עצם ההסתמכות על דבריו של וייזל גם תוכן הדברים הוא ברוח ההשכלה: כפי שיש לעבוד קשה כדי להצמיח פרי מהאדמה כך על האדם לעמול קשה בלימוד כדי שלא יתפתה ליצר. וייזל קושר בדבריו בין החטא לעונש בצורת "מידה כנגד מידה". מלבד עצם הבאת הרעיון, מסיים הרב מקלנבורג את פירושו במילים, "והבן בדברים אלה כי נכונים הם", ובכך הוא מחזק עוד את המסר שעולה מהם.

לסיכום, הרב מקלנבורג חי ופעל בתקופה שבה נשבו רוחות רבות של שינוי בחברה היהודית. תנועת ההשכלה שפעלה במאה השמונה-עשרה השפיעה בתחומים רבים. חשיבותו של לימוד הפשט עלתה וברומה לימי הביניים חלה פריחה בעיסוק בתנ"ך בכלל ובפירושי פשט בפרט. העיסוק בלימודי חול היה נפוץ יותר ובכלל זה לימוד שיטתי של לשון, ספרות ומדעים נוספים אשר מצאו את ביטויים גם בפירושי התורה שנכתבו בתקופה זו. מבחינה דתית חלו שינויים מרחקי לכת בתוך העולם היהודי: מציאות של יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות והקמת התנועה הרפורמית שגררה בתגובה את התנועות הקונסרבטיבית והאורתודוקסית. היה צורך להגדיר מחדש את הגבולות ואת הכללים לנוכח השינויים הרבים. בפירושו לתורה הרב מקלנבורג בא לענות על הצורך לשמור על הגבולות של קיום מצוות ולמנוע את הפיחות שחל במעמדה של התורה שבעל פה כסמכות מחייבת. זו הייתה מטרתו המוצהרת בראש פירושו, והיא באה לידי ביטוי במגוון דרכים בפירוש. עם זאת, ניתן לראות כיצד הרב מקלנבורג פתוח לשמוע את האמת ממי שאמרה, לקרוא ולהזכיר בשמם (!) חוקרים ופרשנים אשר לא מזוהים בהכרח עם דרכו במלוא מובן המילה, ולשלב בפירושו גם לימודי חול במקומות שבהם הדבר נראה לו נחוץ.

ביבליוגרפיה

מ' דל, פרשנות אורתודוקסית לתורה בעידן של תמורות, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ח
 י' כ"ץ, ההלכה במיצר, ירושלים תשנ"ב
 מ' מאיר, בין מסורת לקדמה, ירושלים תש"ן
 ח"ח מדיני, ספר שדי חמד השלם ח, ניו יורק תשכ"ב
 הי"צ מקלנבורג, הכתב והקבלה, לייפציג תקצ"ט
 הי"צ מקלנבורג, הכתב והקבלה, ירושלים תשכ"א (דפוס צילום מהד' רביעית)
 הי"צ מקלנבורג, מכתבים, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, אוסף שבדרון
 אוט' 13

- A. Ajzenstejn, *Die Jüdische Gemeinschaft in Königsberg*, Hamburg 2004
 E. Breuer, "Between Haskalah and Orthodoxy: The Writings of R. Jacob Zvi Meklenburg", *HUCA* 66 (1995), pp. 259–287
 J. Harris, *How Do We Know This?*, New York 1995
 S. A. Trier, *Rabbinischer Gutachten über die Beschneidung*, Frankfurt am Mein 1844